

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

TÉZISEK

Huber Dániel

**„VELÁRISOK ÉS FOLYAMATOK: FONOLÓGIA-ELMÉLETI
ELEMZÉSÜK”**

Témavezető: Dr. Szigetvári Péter PhD

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Angol Nyelvészeti Program

Budapest, 2007

1 Bevezetés: a hipotézis

A jelen disszertáció a veláris mássalhangzók, /k g x F (ŋ)/, fonológiai viselkedését vizsgálja abból a szempontból, hogy a különféle folyamatok, amiken a velárisok átesnek, miképpen elemezhetők. Különösen a következő tézist fogom bizonyítani számos nyelvből származó jelentős mennyiségű adaton:

(1.1) Tézis:

A velárisok fonológiai ábrázolása olyan, hogy a képzési hely esetlegesen kifejezhető benne, de maga ez a befogadó csomópont üres.

Vagyis azt feltételezem, hogy a velárisok képzési helynélküliek a fonológiai ábrázolásban. Ez a befogadó csomópont számos megfelelővel bír elmélettől függően. Lehet helycsomópont, mint a jegygeometriában, vagy egy elem-tengely, mint a kormányzás-fonológiában, avagy egy meghatározott függőségi viszony, mint a dependencia-fonológiában. A tézis értelmében a velárisok osztoznak a labiálisokkal és a koronálisokkal (és persze a magánhangzókkal) abban a tulajdonságukban, hogy van ilyen helyet befogadni képes csomópontja, viszont különböznek abban, hogy a velárisokban semmi nem tölti be ezt a csomópontot.

2 A tézis alátámasztása

Két okból feltételezhető, hogy *üres* a helyet befogadó csomópont. A legfőbb ok, hogy a velárisok viselkedése pontosan ilyen ábrázolást támogat – a bizonyíték fokozatosan kerül ismertetésre a disszertációban. A másik ok, hogy így meg lehet különböztetni őket a glottálisoktól (vagy laringálisoktól), amelyek szintén helynélküliek, de ezek nem is rendelkeznek olyan csomóponttal az ábrázolásukban, ahol hely elem, jegy, stb elhelyezhető lenne. Grafikusan a velárisok ábrázolása tehát a következő:

(1.2) csomó, tengely, stb >   HELY
   |
   —

specifikáció >

A tézist számos nyelvből adatolt jelenség támasztja alá. (i) A velárisok vokalizációi, (ii) a velárisok palatalizációi, és (iii) veláris > labiális változások mind olyan folyamatok, amelyeket úgy elemzek, hogy a velárisok üres helybefogadó csomópontját betöltik egy képzési hellyel. Miközben (iv) a különféle redukciók, amik velárisokat adnak, olyan folyamatok, amelyek egy helyspecifikáció elvesztéséhez vezetnek, de maga a befogadó csomópont megmarad, és ez a szerkezet egyenlő a velárisokkal. A velárisok vokalizálódásai /j w/ félhangzókat eredményeznek; hogy pontosan melyiket, az a szomszédos magánhangzótól függ: ennek a magánhangzónak a hely-specifikációja terjed át a velárisok üres csomópontjára. A palatalizáció során ugyanilyen terjedésről van szó: a szomszédos hang palatalitása terjed a veláris üres helyére. Egy másik folyamat során – amikor labio-velárisok válnak labiálissá –, a labialitás helye az ábrázolásban megváltozik: függő helyzetből domináns helyzetbe kerül (avagy másodlagos képzési helyből elsődleges képzési hely lesz). A labio-velárisok ugyanakkor velárisokká is alakulnak: ilyenkor a labialitás egyszerűen elvész. A velárisok gyakran redukció eredményei: ilyenkor elvész egy hely-specifikáció, és ennek következtében velárisok maradnak hátra. És végül (v), néhány esetben egy félhangzó megerősödik és [k] lesz belőle.

Idáig a tézis egyértelműnek tűnhet. Azonban a kortárs fonológiai gondolkodásban általánosnak mondható vélekedés szerint (gyakorlatilag a fonológia generatív történetében végig) közvetlen kapcsolat áll fenn a helynélküliség és a jelöletlenség között: ami helynélküli az jelöletlen. Ily módon persze – a tézis értelmében – a velárisok lennének a jelöletlen mássalhangzó képzési hely. Viszont ugyanilyen általános vélekedés szerint a jelöletlen mássalhangzó képzési hely a koronális, semmint bármi más, ahogy azt Paradis és Prunet (1991) is állítják. Éppen ezért én azt tartom, hogy a helynélküliség és a

jelöletlenség nem jár együtt. Voltaképpen csupán az ellen érvelek, hogy a koronálisok helynélküliek. De nyitva hagyom a kérdést, hogy melyik képzési helyet kellene jelöletlennek tartani, ha egyáltalán van ilyen. Megmutatom tehát, hogy a koronálisok jelöletlenségére leggyakrabban felhozott esetek nem képeznek szilárd bizonyítékot a koronális jelöletlenség mellett (sőt általában a jelöletlenség mellett sem). Ebből az a lehetőség adódik, hogy ha koronálisokat mégis jelöletlennek kell tartanunk, akkor annak más oka kell legyen – ezt javasolja Nasukawa és Backley (2004).

Ami a jelöltségi kérdéseket illeti, Hume (2003, 2004), és Hume és Tserdanelis (2002) javaslatát fogadom el, amely szerint a képzési helyek jelöltségi viszonyait talán helyesebb nyelvspecifikusnak, semmint általánosnak tartani, valamint hogy „nincs egyetlen, általános jelöletlen képzési hely” (2002:442). Következtetésüket (2002:449) érdemes szem előtt tartani: „a jelöltségi megfontolások nem szolgáltatnak kényszerítő erejű indítékot a helyjegyek szerkezeti ábrázolását illetően”. Hume (2003) végül részletesen végigvezeti, a jelöltségi viszonyok értelmezése miképp változott a fonológia története során, és felhívja a figyelmet arra, hogy Trubetzkoy ezt a szakkifejezést nyelvspecifikus összefüggésben használta (részletesen a 3. fejezetben) – semmi egyetemes nem volt eredetileg ebben a terminusban.

Nincs tudomásom arról, hogy részletes empirikus érveket felvonultató tanulmányok készültek ebben a témában. Maga az a gondolat, hogy a velárisok helynélküliek, nem új: Trigo 1988-as disszertációja (idézi van der Hulst (1994:472)) hasonló, ám egy fontos ponton alapvetően eltérő álláspontot fogalmaz meg. A különbség az, hogy míg Trigo szintén helynélküliként azonosítja a velárisokat, ő ebből kifolyólag jelöletlennek is tartja őket. Én pontosan ezt az összefüggést tagadom. Érvelésemben rendkívül fontos, hogy a velárisok fenti ábrázolásából *nem következik*, hogy a velárisok jelöletlen mássalhangzós képzési helyűek. Sőt, éppen azt állítom, hogy a hely hiánya és a jelöltség-jelöletlenség egymástól független kérdések.

Voltaképpen néhány fonológia-elmélet már feltételezte, hogy a velárisoknak nincs képzési helye. Például, a kormányzásfonológiában, amit

értekezésem tágabb elméleti keretét választottam, Harris és Lindsey kijelentik (1995:67): “A velárisok vokalizációja (...) általában zérussá redukálódást jelent, olykor a F hangon keresztül. Ez a fejlődés nem váratlan, hiszen a veláris rezonancia a semleges elemmel, [@], áll kapcsolatban.” Ők azonban nem fejtik ki részletesen, hogyan is bizonyítható/bizonyítandó ez a feltevés. Ráadásul egy másik elmélet, a radikális CV fonológia (van der Hulst 1994, 1995) ugyancsak azt állítja, hogy a velárisok képzési helynélküliek. Jelen disszertáció ily módon tekinthető e két elmélet feltevésének igazolására tett kísérletnek.

3 A disszertáció felépítése

A disszertáció kilenc fejezetből áll. A Bevezetést két elméleti fejezet és öt adatfejezet követi. A 2. fejezet a velárisok és koronálisok ábrázolását veti egybe különböző fonológia-elméletekben, és az a következtetés adódik, hogy a velárisok helynélkülisége nem összeegyeztethetetlen több elmélettel, a megkülönböztetőjegy elmélettől (Jakobson és Halle 1956) a jegygeometrián (Clements és Hume 1995) át a kormányzás (Harris és Lindsey 1995, Dienes és Szigetvári 1999, és mások) és dependencia-elméletekig (van der Hulst 1994). Ebben a fejezetben arra is kitérek, hogy a koronálisok képzési helyére számos alternatív megoldás létezik, például kapcsolatba hozható a koronálisok a palatalitással. A 3. fejezet a jelöltség szempontjából vizsgálja a velárisok viselkedését, és megállapítja, hogy a helynélküliség és a jelöletlenség nem feltételezi egymást. Közben érintek néhány, a hangbetoldással, gyakorisággal és hasonulással kapcsolatos kérdést. A 4. fejezet a velárisok változásait mutatja be és elemzi az angol nyelv történetében, különös tekintettel az óangol korszakban lezajlott változásokra. Az 5. fejezet az újlatin nyelvekben, főképp az ibériai újlatinságban és a franciában a velárisokat ért változásokat elemzi. A következő, 6. fejezet nem-indo-európai nyelvekből hoz nyelvi anyagot, különféle tai és kínai nyelvváltozatokból valamint a magyarból. Külön fejezet, a 7. tárgyalja a velárisok és labiálisok kapcsolatát, míg a 8. fejezet a

velárisok palatalizációját és más veláris–palatális folyamatokat vizsgál. Végkövetkeztetés és irodalomjegyzék zárja a disszertációt.

4 Tudományos eredmények

- (1) Az értekezés hozzászól a velárisok, és általában a képzési helyek ábrázolásáról folyó vitához.
- (2) Az értekezés tagadja, hogy közvetlen kapcsolat állna fenn a képzési helynélküliség és a jelöletlenség között. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy az ábrázolásra és a folyamatokra irányíthassuk figyelmünket.
- (3) Az adatok egy része még nem szerepelt egy kifejezetten a velárisokat elemző munkában. Ugyanakkor néhány olyan jelenségről, amely a koronálisok helynélküliségét/jelöletlenségét hivatott bizonyítani, kiderül, hogy nem egyértelmű bizonyíték.
- (4) Az értekezés célja az is, hogy számos velárisokkal kapcsolatos folyamatot elemezzem. Bizonyos folyamatok korábbi elemzéseit néhány ponton pontosítom, ezáltal helyesebb elemzést kapunk. (a) Azt a jelenséget, hogy a közgermán */x/ hang előtti nazális sorsa másképpen alakult, mint a /s f T/ hangok előtti nazális, úgy magyarázom, hogy a veláris réshang – nem lévén képzési helye – túl gyenge ahhoz, hogy megtarthassa az előtte levő nazálist, így az a magánhangzó részévé válik (nazalizálódik). Másképpen fogalmazva, a veláris /ɲx/ csoport a legkevésbé stabil csoport az összes közgermán nazális–réshang csoport közül, mivel a velárisnak nincs képzési helye, amit megoszthatna az őt megelőző orrhanggal. (b) Az óangol magánhangzótörés fonetikai értelmezésével kapcsolatban azt javaslom, hogy az nem más, mint a [ə], a melódia nélküli magánhangzó. (c) Ami a /x/ hang elvesztését illeti szonoránsok között az óangolban, bizonyítom, hogy a szavak egy jól körülhatárolható csoportjában nem megalapozott a hagyományos elemzés (pl Campbell 1959), amely pótlónyúlást feltételez, mivel nincs rá pozitív bizonyíték, sem az írott

forrásokban, sem a fonológia-elméletben, hogy pótlónyúlás történhetett az $\{-l,r\}h$ típusú szavakban. (d) Az óangol /hw/ csoport divergens változásának (/h/ a *who*, /w/ a *when*, *wheel* szavakban) okáról azt lehet valószínűsíteni, hogy a mássalhangzócsoporthoz követő labiális magánhangzó befolyásolta.

- (5) A labio-veláris > labiális változások magánhangzó előtti helyzetben következnek be, míg a labiálisok velárisra redukálódása mássalhangzó előtti és szóvégi helyzetben.
- (6) Megállapítható, hogy a velárisok sokkal hajlamosabbak a palatalizációra, mint a dentálisok legalábbis abból a szempontból, hogy: (i) a velárisok palatalizálódnak bármely elől képzett magánhangzó előtt (nem csak a magas /i/ előtt); (ii) nem érzékenyek a morfémahatárokon, míg a dentálisok többnyire igen.
- (7) Azon túlmenően, hogy jelentős empirikus bizonyítékot elemez a velárisok szempontjából, a disszertáció gyakorlatibb megállapításokat is tesz. Legalább két esetben az itt bemutatott elemzések jobbnak, teljesebbnek bizonyulnak, ráadásul izoláltnak tűnő eseteket von be egy általánosabb elemzésbe. (a) Magyar írásos bizonyíték egyértelműen azt mutatja, hogy *uborka* szavunk a korábban adatolható *ugorka* alakból származik. Az elfogadott magyarázat szerint elhasonulás történt: $g...k > b...k$. Itt úgy elemzem, hogy a szomszédos labiális magánhangzóról a labialitás áterjedt a /g/-re. (b) Hasonló megfontolásból állítom két tai nyelvekbeli szóról, sziámi *khon* és Po-ai *pün* ‘szőr, toll’, hogy etimológiailag rokonok.

5 Válogatott irodalomjegyzék

Campbell, Alistair. 1959 (reprint 2003). *Old English Grammar*. Clarendon, Oxford.

Clements, G N and Elizabeth V Hume. 1995. The Internal Organization of Speech Sounds. In: Goldsmith (ed) 1995:245-306.

Dienes, Péter and Péter Szigetvári. 1999. *Repartitioning the skeleton: VC phonology*. Ms. ELTE, Budapest.

Goldsmith, John A (ed). 1995. *The Handbook of Phonology*. Blackwell, Cambridge, Massachusetts.

Harris, John and Geoff Lindsey. 1995. The elements of phonological representations. In: Durand and Katamba 1995:34-79.

Hume, Elizabeth. 2003. Language specific markedness: the case of place of articulation. In: *Studies in Phonetics, Phonology and Morphology*. Downloaded from:
http://www.ling.ohiostate.edu/~ehume/papers/Hume_lg_specific_markedness.pdf

Hume, Elizabeth. 2004. Deconstructing markedness: a predictability-based approach. To appear in *Proceedings of the Berkeley Linguistic Society 2004*. Downloaded from:
http://www.ling.ohiostate.edu/~ehume/papers/Hume_markedness_BLS30.pdf

Hume, Elizabeth and Georgios Tserdanelis. 2002. Labial unmarkedness in Sri Lankan Portuguese Creole. In: *Phonology*, vol.19: 441-458. Cambridge University Press.

Jakobson, Roman and Morris Halle. 1956 (4th. ed. 1980). *Fundamentals of Language*. Mouton Publishers, The Hague, The Netherlands.

Nasukawa, Kuniya and Phillip Backley. 2004. Consonantal representations in Element Theory: markedness and complexity. Lecture handout at *Looking for Generalisations. A Workshop on the Representation of Consonants*. University of Leiden, 3 December, 2004.

Paradis, Carole and Jean-François Prunet (eds). 1991. *The Special Status of Coronals: external and internal evidence*. Academic Press, San Diego.

van der Hulst, Harry. 1994. Radical CV Phonology: the locational gesture. In UCL Working Papers in Linguistics Vol.6 1994:439-477.

6 Publikációs jegyzék

Külföldi folyóiratban megjelent cikkek

2003. Velars and empty-headedness in Government Phonology [A velárisok és fejnélküliség a kormányzás-fonológiában]. In: *Rivista di Grammatica Generativa*. Vol.28, pp 45-56. Uni Press.

2005 (megjelenés alatt). Some notes about the Dutch diminutive suffix [Néhány észrevétel a holland kicsinyítő képzőről]. In: Nancy Kula & Jeroen van de Weijer (eds.), *Papers in Government Phonology* [preliminary title]. Special issue of *Leiden Papers in Linguistics* 2.2 (2005), 23-49.

2006 (megjelenés alatt). On the interaction of velars and labials [A velárisok és labiálisok kölcsönhatásáról]. In: *International Journal of Basque Linguistics*, Bilbao.

Magyarországon kiadott folyóiratokban megjelent cikkek

1999 CURE-Lowering: a current phonological change in RP [„CURE-Lowering”: egy ma zajló fonológiai változás a brit angolban]. In: *The Odd Yearbook* 5, 1999:3-14. ELTE, Budapest.

2001 Vowel harmony in Yakut [Jakut magánhangzóharmónia]. In: *The Odd Yearbook* 6, 2001:53-61. ELTE, Budapest.

2004a Velar processes and their representation in phonology [Veláris változások és ábrázolásuk a fonológiában]. In: *The Odd Yearbook* 7, 2003:11-44. ELTE, Budapest.

2004b Towards a typology of velar processes [A veláris folyamatok tipológiájához]. In: *The Even Yearbook* 6, 2004:74-84. ELTE, Budapest.

2006a Velárisok, koronálisok és a jelöltség–jelöletlenség kérdése. In: *LingDok* 5, 2006:41-60. JATEPress, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged.

2006b. Velars in the history of Old English [Velárisok az óangol történetében]. In: *The Even Yearbook* 7 (2006), letölthető a <http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/2006/06hu.pdf> címen.

Alkalmi hazai közlemények

2002 (megjelenés alatt) A velárisok és a palatálisok kapcsolatáról - A spanyol és galegó rendhagyó igék bizonyos csoportjának összevetése. ELTE, Budapest.

Előadások külföldön rendezett nemzetközi konferenciákon

2002 Velar processes and their expression in phonology [Veláris jelenségek és ábrázolásuk a fonológiában]. Előadás a Budapest-Vienna Phonology Roundtable 2 konferencián, 2002. március 25-27., Bécs.

2003 Velars and empty-headedness in Government Phonology [A velárisok és fejnélküliség a kormányzásfonológiában]. Előadás a XXIX Incontro di Grammatica Generativa konferencián, 2003. február 13-15., Università di Urbino.
2004a On the theoretical status of epenthesis [A hangbetoldás elméleti státusáról]. Előadás a Budapest-Vienna Phonology Roundtable 4 konferencián, 2004. május 7-9., Bécs.

2004b On the theoretical status of epenthesis [A hangbetoldás elméleti státusáról]. Poszter a 12th Manchester Phonology Meeting konferencián, 2004. május 20-22., Manchester.

2004c Some notes about the Dutch diminutive suffix [Néhány észrevétel a holland kicsinyítő képzőről]. Előadás a Workshop on Melody keretében, 2004. december 3. Universiteit Leiden.

2005 The interaction of velars and labials [A velárisok és a labiálisok kölcsönhatása]. Előadás a BIDE Student Conference in Linguistics keretében, 2005. június 23-25., Bilbao, Spanyolország.

2006 Velars lack a place of articulation: empirical evidence, theoretical considerations [A velárisoknak nincs képzési helye: empirikus bizonyítékok, elméleti megfontolások]. Előadás a 14th Manchester Phonology Meeting konferencián, 2006. május 25-27, Manchester.

Előadások hazai konferenciákon

2002a A velárisok és a palatálisok kapcsolata – spanyol és galegó rendhagyó igék összevetése. Előadás a Magyar egyetemi portugál oktatás kezdetének 25. évfordulója alkalmából megrendezett eseménysorozaton, 2002. október 28-29., Budapest.

2002b Palatalizáció az óangolban és az újlatin nyelvekben. Előadás a Nyelvészeti Doktoranduszok 6. Országos Konferenciáján, 2002. november 15-16., Szeged.

2003a Velar developments in the history of English [Veláris változások az angol nyelv történetében]. Előadás a HUSSE/6 konferencián, 2003. január 28-31., Debrecen.

2003b On some velar and palatal interactions [A velárisok és a palatálisok néhány kölcsönhatásáról]. Előadás a Budapest-Vienna Phonology Roundtable 3 konferencián, 2003. április 5-6, Budapest.

2003c Velárisok és jelöltség. Előadás a Nyelvészeti Doktoranduszok 7. Országos Konferenciáján, 2003. november 7-8., Szeged.

2004a Kormányzás-fonológia. Előadás a PTE-Illyés Gyula Pedagógusképző Főiskolán, 2004. május 11., Szekszárd.

2004b Velárisok, koronálisok, jelöltség, jelöletlenség (még egyszer). Előadás a Nyelvészeti Doktoranduszok 8. Országos Konferenciáján, 2004. november 11-12., Szeged.

2006a On the representation of coronals and velars across theories [A koronálisok és velárisok ábrázolása több elmélet keretében]. Előadás az 1. CESCL konferencián, 2006. május 29-31, Budapest.

2006b A likvida+/x/ csoportok az óangolban és a pótlónyúlás. Előadás a Nyelvészeti Doktoranduszok 10. Országos Konferenciáján, 2006. november 30-december 1., Szeged.

Előadások a Research Seminar keretében

2002 Velar processes and their expression in phonology. 2002 okt. 16., ELTE, Budapest.

2003a Velars and empty-headedness in Government Phonology. 2003 febr. 26., ELTE, Budapest.

2003b Velars and markedness. 2003 dec. 3., ELTE, Budapest.

2004 On the theoretical status of epenthesis. 2004 márc. 24., ELTE, Budapest.

2005 Some grammatical aspects of Thai. 2005 tavasz, ELTE, Budapest.

2006 Velar phenomena in Asian languages – what do they show from a theoretical perspective? 2006 márc. 22., ELTE, Budapest.

Kézirat

2006a On *khw*-*f* alternations in Bangkok Thai and other Tai languages [A *khw*-*f* váltakozásról a bangkoki thaiban és más tai nyelvekben]. MS, ELTE, Budapest.

2006b Palatalization of #*pl*- and #*kl*- in Iberian Romance and Northern Tai [A #*pl*- and #*kl*- csoportok palatalizációja az ibériai újlatin és az északi tai nyelvekben]. MS, ELTE, Budapest.

MA Szakdolgozat

2002 Velar phenomena: processes and their expression in phonology. MA Thesis.
MS. ELTE, Budapest.